

„A terjedelem *erkölcsi* kérdés.” (137)

„Korábban a kezdetekkor még kölcsönvettem magamtól neveket, nem jól tettem, azt hiszem. *Nem elegáns* régi motívumokhoz nyúlni.” (144)

Nem terhelni felesleges szavakkal az olvasót, csak azt írni meg, ami elkerülhetetlen, olyan műveket hátrahagyni, amelyek hiányában kevesebb volna a világ. Minden hamis hangtól megtisztítani a szöveget: ez Bodor rejtőzködő esztétikájának legfőbb morális parancsa.

És végül egy szerencsére termékenynek bizonyuló paradoxon.

Bodor többször, több beszélgetésben is elmondja, hogy azért nem ír meg valóságos történeteket, mert azok nem érdeklők, hidegen hagyják. Megtörténtek, tehát mindenki ismeri a tanulságait és a következményeiket. Ehhez képest, a kötet legjobb lapjain, természetesen pazar történeteket mesél — értsd jól: *ír meg* —, történetesen olyanokat, amelyek megtörténtek, mi több, történetesen éppen vele történtek, noha mint tudjuk, honnan is máshol, mint tőle, a megtörtént történetek művészi szempontból történetesen nem érdeklők. Így, érdekel nélkül ajánlódok a kötet olvasóinak efféle prózaremekeket:

Miután sietve túlestem a rituális tisztálkodáson, és befészkeltem magam a takaró alá, az előmelegített ágyba, egyszer csak, mintha maga az ördög sújtott volna ezer virgácsával a paráznákra, ránk borult a karácsonyfa. Bizonyára a súlytöbblettől az ágy alatt kissé megbillent a padló. Fenyőtű, keksz és törött karácsonyfadísz törmeléke borította el meztelen ünnepi testünket. Úgy éreztem, felsőbb hatalmak avatkoztak itt bele az eseményekbe, és vetettek gátat valami készülődő szörnyűségnek. Ruhámat bölcsen már korábban az előtérben hagytam, úgyhogy mihelyt megszabadultam a rám tapadó fenyőtűktől, keksztől és a díszek tüskés salakjától, felöltöztem, kiosontam a ház-

ból, úriemberhez nem méltó módon angolosan távoztam. Odakünn, a csillaggal teli égbolt alatt rettenetes fagy honolt, de én boldogan baktattam az állomásépület felé. A levegőben fenyőillat, és valami egészen döbbenetes üdítő szénaszag lebegett. A kemény fagy kicsalta az istállókból, a csűrőkből a szénaszagot, én pedig megtisztulásra vágyva, mint valami szakrális fürdőben, megmártóztam benne. (11)

Méltó párja a *Napsütötte sávnak*, nem?

Nehéz elképzelni, hogy mik lehetnének egy komoly ember érvei az ellen, hogy akár a rögtönzött Domokos Géza-portrét, akár Bodor egykori szabadulásának, akár a Radnai-havasokban lezajlott világvégi liezonjának felejthetetlenre sikerült, főntebb idézett elbeszélését a magyar *széppróza* legjobb darabjai között tartsuk számon.

Gazdag forrásanyagra és kiterjedt szakirodalomra támaszkodó,

de teljesen önálló gondolatmenettel rendelkező műelemzést kaptunk Földényi F. Lászlótól. Könyvnyi műelemzésről van szó, tárgya William Blake egy kevésbé ismert színes nyomata, melynek címe: *Newton*, és 1795-ben készült. Földényi könyvének címe — *Newton álma* — Blake egy verses leveléből származik, annak utolsó sorából: „May God us keep From Single vision & Newtons sleep” (Vámosi Pál fordításában: „Egyszeres látástól, / S Newton álmától tartson Isten távol”). Hogy alvásról vagy álomról, álomtalan alvásról vagy álmodásról, netán ébrenléti álomról van-e szó, az érdekes kérdés, melyet Földényi rögtön föltesz, és végig foglalkoztatni fogja az olvasót is.

A magyar kultúrában nemhogy ez a színes nyomat, hanem maga Blake is kevésbé ismert és alig emlegetett költő és képzőművész. Elég kínos őt ma olvasni — kinek van ideje felfejteni mesterkelt mitológiáját, idegenszerű, szövevényes mitopoétikáját. Ez a színes nyomat sem szép, nem vonzó, ellenben van benne valami zavaró és taszító. Földényi sem Blake rajongójaként írt erről az egyetlen nyomatról egy egész könyvet, s fektetett bele roppant filológiai és ikonográfiai kutatómunkát, hanem azért vállalkozott erre a nagy munkára (gondolom én), mert pont ezt a furcsa zavart akarta kibogozni. Ez az esztétikai zavar más típusú zavarokról is árulkodik, tehát tünetértékű, s a műelemző ezúttal diagnosztizálta, tehát orvos, aki gyógyszert és gyógykezelést nem tud ugyan javasolni, de pontos diagnózist állít föl. A könyv végkövetkeztetése szerint — amihez logikus és következetes, argumentált, precízen kidolgozott gondolatmenet vezetett el — Blake e grafikája „az európai kultúra végzetes megroppanásának” jelképe. Ha végzetes, akkor nem lehet rajta segíteni. Azonban Blake és Newton még nem tekintették végzetesnek — a rajz Newtonja Földényi interpretációja szerint talán épp azon töpreng, hogy helyrehozható-e ez a meghibásodás, repedés, törés, meghasonlás.

Mi már sejtjük a választ, hogy nem. A felvilágosodással felvirágzott nyugat-európai kultúra az emancipatórikus törekvései-

Látlelet

RADICS Viktória

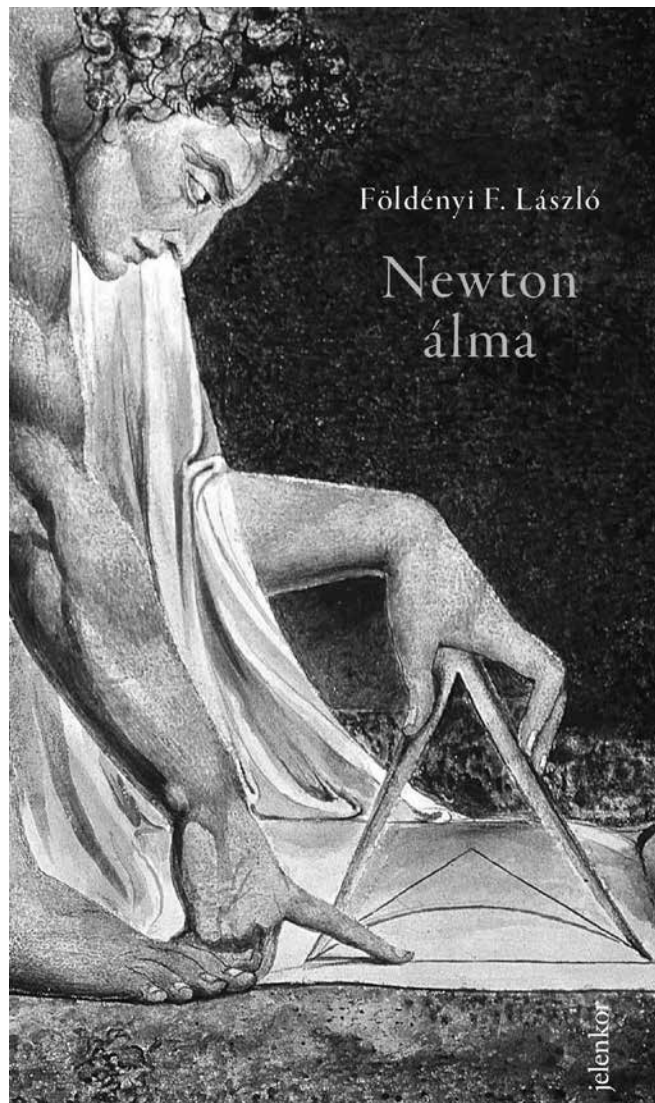
(FÖLDÉNYI F. László:
Newton álma.
Jelenkor, 2021)

vel együtt jelenleg menthetetlennek tűnik. A mi eszünkben nem telik orvoslásra, ahogy Heidegger mondta volt: csak egy isten menthet meg bennünket, vagy ahogy többszáz éve Blake írta: *az Isten*. 2022 tavaszán nem szükséges ecsetelni, hogy milyen megroppanás és katasztrófa aktív vagy passzív részesei vagyunk, hiszen a híres európai kultúra most épp felfegyverkezéssel és felfegyverzéssel foglalkozik éjt nappallá téve, a Föld állapota pedig, azt mondják, immár *posztapokaliptikus; After the Apocalypse*, ez a címe Srećko Horvat filozófus friss, angol nyelvű könyvének, melyben a természet és a társadalom jelenlegi állapotát taglalja, ámbár meglehet, hogy ez is egy csalódás/csalás, és a neheze még hátravan.

Ez a kritikus hirtelen elszabadult gondolatfutama volt, Földényi F. László azonban pirinyót sem aktualizál. Elejétől végéig rendkívül tárgyyszerű, pontos, egy szóval sem mond többet annál, mint ami a 18. század végi szellemi állapotokról, William Blake-ról és Blake kapcsán elmondható. Ez a visszafogottság és mértékletesség, a maximális precizitás nem mindig volt Földényi esszé- és tanulmányírói tulajdonsága, ezúttal azonban nagyon szakszerű és választott tárgyához tapadó marad, valóban, mint egy alapos orvos, aki nem bocsátkozhat bele olyasmibe, ami nem okadatolható, amit nem támaszt alá laboratóriumi adat és előzetesen verifikált tudás.

Hogy miért pont ez a majdnem ismeretlen nyomtatott lett most Földényi „páciense”, az viszont nem véletlen. Bizarrrul hangzik, de régóta a *semmi* és az *üresség* alkotja Földényi gazdagon dokumentált — különféle irodalmi és képzőművészeti, esztétikai tárgyakon sokoldalúan kifejtett — érdeklődési körét, mégpedig nem e nagy fogalmak, anti-esszenciák derűs keleti, hanem a sötét nyugati értelmében. Filozófiai, esztétikai, teológiai és egzisztenciális fogalmak ezek, amelyekről könyveket lehet írni — írt is róluk a szerző sokat —, mert a nyugati ember nem bírja másképp elviselni ezeket a fenoméneket, csak szavakkal, képekkel, gondolatokkal és érzelmekkel, óhajokkal és sóhajokkal megtöltve. A nyugati ember, pláne az entellektüel, nem képes szép lassan és türelmesen belemeditálni magát a semmibe és az ürességbe — hacsak nem keresztény misztikus, akkor pedig máris megjelenik Krisztus, és fordul a kocka.

A Blake-nyomaton Földényinek először is bizonyára a nagy feketeség, mi több, beteges zöldes-kékes feketeség szúrt szemet, ami ezen a képen tényleg a semmit hozza színre. Nincs benne semmi bársonyos vagy csillogós. Ez a feketés terület valóban szépnek mondható a képen, az absztrakt festményeken csiszolt szem szépnek nevezheti, még ha a rothadásra asszociál is róla. A kép másik, alsó felén (egy képzeletben balról jobbra átlósan félbevágott, 46 × 60 cm-es képet képzeljünk el) barnás-kékes-zöldes sziklatömb látható, ez is szép a tengeralatti színeivel és formáival, rapancsos faktúrájával, mintha moszatos vagy zuzmós, kagylókkal belakott volna — ez a képrész is nézhető úgy, mint egy absztrakt felület, mely köre és vegetációra enged asszociálni, a „növényi szenvedély szagára”, amit József Attila említ *Az árnyékokban*, az úr és a tenger kontextusában.

Ami zavaró, az nem a geobiologikum, és nem a fekete úr, hanem az ember. Egy anyaszült meztelen férfi ül a sziklán, és annyira meghajol, hogy hétrét görnyed, ujjja a földön lévő papírt érinti, nyomja szinte, a másik kezében pedig egy jól látható, nagy körzöt fog, amivel rajzol a papírtekerésre. Földényinek nem jutott eszébe, de kicsit hasonló lehetett Krisztus póza is, amikor, egyetlen alkalommal, ujjával a porba írt: „Jézus pedig lehajolva, az ujjával ír vala a földre” (Ján 8:6). Vajon mit? Földényi meggyőzően kifejti a műelemzés során, hogy a föld felé hajoló pucér izompacsirtában, akit Blake rajzolt, és a Newton nevet adta neki, nincs semmi krisztusi, hiszen ez a férfiember se lát, se hall, csak mér szigorú, merev tekintettel, a félkész mértani ábrára koncentrálni minden erejével. Az egész művelettel nyilvánvalóan nem stimmel valami, ezért oly feszült az ipse arca, és a művelet egyáltalán nem is illik bele a környezetbe, amelyet én is mélytengerinek látok.

Az is szemet szúrt Földényinek, hogy ez a férfialak arányos és csupa izom, akár szépnek lenne mondható, de valami miatt mégsem az. Nekem Leonardo *Schema delle proporzioni del corpo umano* című híres „homometriája” jut róla eszembe — Blake rajza is sematikus és sík, és úgy meggömbösi az eszményi férfialakot, hogy az, Földényi szavával, „féregszerűen tekeredik”. Azért nem vonzó ez az ember, mert rideg, nincs benne semmi szeretet, és mert nem néz se jobbra, se balra, csak önmagával és a saját munkájával foglalkozik.

Blake képe azért nem szemléltető nyugodtan, mert csupa probléma. Esztétikai kérdések merülnek fel — Szép vagy nem szép ez a műalkotás? Ha arányos, miért nem harmonikus? —, logikai kérdések — Mit keres ez az ember a „tengerfenéken”? — és filozófiai kérdések — Ki ez, miért hívják Newtonnak, és mi-féle téridő ez? Földényi képmagyarázó műelemzése, lett legyen bármily szakszerű — márpedig az! —, nem képzőművészeti, nem irodalmi, még kevésbé poétikai, és nem is kultúrtörténeti indíttatású, hanem egzisztenciálisan problémaközpontú, és ettől lenyűgöző. A képzőművészeti-ikonográfiai, irodalomtörténeti és filozófia-kultúrtörténeti analízis nem cél, hanem eszközkészlet, amellyel a tanulmányíró mint diagnosztika operál. Azt a képen is szinte látható „gerincepedést” (annyira meg van görnyedve ez az Apolló, hogy az már fáj) és a képszerkezet kiszámított arányossága ellenére feltámadó általános zavart akarja megműteni-kiműelemzeni, ami nemcsak Blake baja volt, hanem a mai napig mindannyiunké.

Ahogy a szerző írja, ennek az alaknak semmi köze az egyébként ugyancsak istenkereső Newtonhoz, akiből Blake ellenségképet fabrikált, a felvilágosodással lánggra kapott racionalizmus szimbólumának tette meg. Blake hübriszt látott a túlhajtott racionalizmusban, a határtalan ész-hitben, az ateizmusban, mely lerázta magáról Isten „gyönyörűsége” igáját (Mt 11:30), és a világot, a létet az ész igájába akarta törni, kigúnyolva a hitet meg a vallást. A felvilágosodás legnagyobb gondolkodói Istenből gondolatot vagy „abszolútumot” csináltak, ami az élő Istennek csupán váza, *Gestaltja*, ahogy az élő embernek is váza a nyomaton látható figura — Földényi szavaival —, „mintha automata vagy robot lenne”. „Isten nem matematikai diagram”, fogalmazott Blake, az ember pedig nem pusztá fizikum. A késő 18. században, magyarázza Földényi, „a test elveszíti transzcendens vonatkozásait, leválik a lélekről és a szellemről, és instrumentalizálódik”. Ennyiben (és anatómiailag is) Blake rajza halálpontos.

Nem Newtonról van itt szó, hanem az elbizakodott és eltelt emberről. A képen látható figura valamit tervezni látszik — Földényi külön fejezetet szentel az „építésnek”, azaz „az észnek kiszolgáltatott látásnak” és a „szerkesztve teremtésnek”, annak, amit Blake „egyszeres látásnak” (*single vision*) nevezett. Blake rajzos és verses instrukcióit szorosan követve Földényi is az építészetben fedezi föl és leplezi le a racionalista rendszerépítés netovábbját. Rendkívül érdekes, adat- és gondolatgazdag ez a fejezet is; akárcsak a körzöről, a szikláról, a testről és a rajzolt ábrá-

ról szóló fejezetekben, Földényi egy-egy képi motívum nyomába ered, azokhoz Blake verseiből és szövegeiből vett részleteket társít, mindezt az életműben és a korabeli szellemi kontextusban megmártja, és eközben olyan egyetemes és lényeges kérdéseket szálaz, amelyek egyáltalán nem művészet- és irodalomtörténeti érdekeltségűek, hanem egzisztenciális jelentőségűek — mi a jelenkorban is váltig rágódunk rajtuk.

Nagy lelemény az is, ahogy Földényi ebből az „Newtonból” kibontja Narkisszosz archetipikus alakzatát (ez is külön fejezet tárgya). Hiszen az istenvesztett és ilyképp magára utalt, a saját észbeli potenciájába és potenciáljaiba beleszedült ember, aki, mint ez a figura, nőt és erotikát nem ismer, és nem adja át magát efféle vonzásoknak, mert csak a munkája érdekli, már-már óhatatlanul nárcisztikussá válik. A papírra meredő Newton mintha a saját szemének ábráját rajzolná a körzövel. Ez nem pszichológiai, hanem ontológiai nárcizmus, elfordulás mindentől (a mindenségtől) és befelé fordulás, bezárkózás a saját, mindenségnek hitt rendszerbe, az emberi konstrukciókba. Hihetetlenül pontosan és logikusan vezeti le Földényi a képen látható férfialakból a filozófiai Nárciszt, és ami a legjobb, bemutatja azt a vaslogikát, ahogyan az észlelyből zárt lény lesz. Minden jelentős műalkotás kivezet önmagából és a művészetből, át a filozófiába, illetve a létkérdésekről való gondolkodásba — a legnagyobb elismeréssel szólhatok csak arról, ahogy ezt Földényi ebben a könyvben megcselekszi.

És nem ő, a szerző fejt ki az *animal rationale*, a 18. századdal kezdődő és épp ma bukfacező modernitás kritikáját, hanem Blake képei és versei mondják, ő csak elmagyarázza. A blake-i észkritika azonban az ő számára, meg a mi számunkra is, akárhogy nézzük, érvényes. „Ez a racionalizmus végtelennek és korlátatlannak tünteti fel magát, megfélemlítve arról, hogy az ész határait nem az ész jelöli ki” — ez a könyv fő mondanivalója. Az ész csapdájáról van szó, miáltal az ember kizáródik a természetből, és végső esetben — ahol jelenleg tartunk — az élővilág és a saját maga kreálta világ elpusztítójává válik. Blake, ahogy Földényi lekövette, a magába zárult Énben a Sátán örökös lehetőségét látta meg. „A Gonosz emancipálódásának és belsővé válásának vagyunk szemtanúi a Newton-nyomaton”, így szól Földényi végkövetkeztetése, és bármennyire is groteszken publicisztikus, nem tudom nem megemlíteni a tény, hogy Putyin *Sátán 2*-nek nevezte el a hangsebesség hűsszorosával száguldani képes interkontinentális, ballisztikus atomrakétáját, mely az emberi ész egyik leghatalmasabb és legnagyobb hatóerejű teljesítménye; bevetésre kész.

Blake, ha szeretjük őt, ha nem — ebből a karcsú könyvből most elég jól megismerhetjük — „nagy kínok késeivel” játszott, mint a *Bukj föl az árból* költője. Az élő hit elvesztésének fájdalma tüzelte. (Rém szenvedélyes és botrányos alak lehetett.) A Krisztus-hit elvesztéséé, mely hit nem tudásalapú, hiszen ez a *One Man* (így nevezte Blake Krisztust), vagyis a teljes, istenadta, gazdag és sugárzó szubjektum az *ajtó*, akin át közlekedhetünk ki-be (Ján 10:10). Az Istenben tükröződő és az Istent tükrö-

ző kiazmatikus személyiséget pedig észbeli tudással nem lehet megismerni és elsajátítani, hanem csak — pontosan úgy, ahogy Blake üzent — az *imagination* által, ami a hit: egy másfajta, nem szcientista, hanem érzetekkel, érzelmekkel és mára elhomályosult szellemi minőségekkel átjárt tudásvágy, vagy talán tudomás. Amikor Földényi Blake nyomán „az érzékelés kitágításáról” beszél, akkor erről beszél. „Az ember érzékelését nem kötik gúzsba az érzékszervek. Több mindent érzékel, mint amennyit az érzékek (mégoly pontosak legyenek is) fölfedezni képesek”, idézi a saját fordításában Blake-et. Ehhez kapcsolódik a vizionárius költő elmélete az egyes, kettős, hármas és négyes látásról (vagy látomásról), amit Földényi világosan elmagyaráz. (A világosság is egyik erénye ennek a könyvnek!) Talán *szimpla látásnak* is nevezhetnénk a *single visiont*, és a *hit látásának* a négyeset.

Ebből is kitűnik, hogy maga Blake is rendszert alkotott, nem szabadult attól, amitől menekült. Konceptualista volt képen és szóban. Földényi bírálja is emiatt, a könyv talán egyetlen szubjektív szerzői „kifakadása” így hangzik: „Ahelyett, hogy az egyetemes lázadást gyakorolva szilánkjaira hasogatta volna a léteezést, úgy kezdett megtervezni és felvázolni egy új Jeruzsálemet, mint Newton: átgondoltan, néha ijesztően racionálisan”. A könyv végén azonban pont ezzel a „hasogatással” ellentétes óhajnak ad — halkán — hangot az interpretátor: „egységessé szerkeszthető-e még egyszer az a burok, amelynek megrepedéséért ő maga a leginkább felelős?” Ez az ő itt a lerajzolt „Newton”, a nekünk, olvasóknak briliánsan bemutatott Blake — és ő maga, Földényi László. Meg mi, akikben nem tud nem élni a holisztikus vágy, hogy a „szakértőség” divatja ellenére egységben lássuk a valódi és a szimbolikus világot, a kozmosszal egyetemben. De ennél is fontosabb az a bibliai „ajtó”, amelyen keresztül ki-be lehet járni. Hasonlóra a költészetben is rá lehet bukkanni — Blake-nél is —, én legutóbb Fenyvesi Ottó egyik versében csodálkoztam rá: „Csupa kérdőjel az élet, ki-be / járnak belőle a lények. A mennyek kapuja / mindig nyitva”.

A sötétség, ami Blake képén olyan rohadtul szépen megjelenik, Földényi szerint, és nem csak őszinter, „Isten hiánya nyomán” támad. Ha megnézzük a színes nyomatot, ez világos. (És kitűnő, hogy a szerző összefüggésbe hozza Caspar David Friedrich és Goya maszatos feketéivel.) Többször is hallhatjuk Blake versének két sorát: „Isten, az oly sokáig imádott, távozik, akár egy mécses, / Mely olaj nélkül maradt”. Ezek gyönyörű sorok. Ennek a hiánynak a genealógiáját egész pontosan kirajzolja ez a művészet- és irodalomtörténeti tanulmány, mely egyúttal, rejtetten, esszé a mi legnagyobb bajunkról, amire a hit — nem lehetetlen — fölfedezése lehet csak gyógyír.

Apropó, és mi van azzal a sziklával, mely a kép felét elfoglalja? Amiből úgyszólván kinő ez az ember? Erre több értelmezési lehetőséget kínál fel a szerző, a legmeglepőbb szerint a sziklában Blake számára az anyaméh lehetett, *az anyaméh mint halotti ágy*. Rettenetes és velejéig modernista gondolat. Magamra maradtam azzal a gondolattal, hogy számomra ez a kő az egész képen a legszebb.

Egy motívum, egy kérdés nyitott, megoldatlan maradt: fehér lepel, gyolcs hullik alá az emberről a papírra egy követheletlen pontról. Mintha a beszédet vagy a nyelvet szimbolizálná, de nincs rá magyarázat.

RADNÓTI Sándor

(K. HORVÁTH Zsolt:
A bundátlan
Vénusz.
Prae Kiadó, 2021)

A nagy angol művészeti író, John Ruskin egy életre nősztehetetlenné vált, amikor mélyen vallásos neveltetése miatt szűzen menvén a házasságba, meg kellett tudnia, hogy a nők szeméremtestét — ellentétben a görög aktokkal — szőr fedi. K. Horváth Zsolt könyvében szerepel ez a történet, bár némi kéttellyel fogadja. Én néhány évvel ezelőtt alaposan foglalkoztam Ruskin tanaival, s erről az anekdotáról is elkerülhetetlenül sokat olvastam. Nekem hitelesnek tűnik, még ha kihegyezettnek is.

A szeméremszőrzet ábrázolása tabu alatt állt, mert szexuális képzeteket keltett, s ezek kezdeményezése éppenséggel ellentétes volt a normatív női szeméremmel, a keresztény és polgári és viktoriánus hagyománnyal.

S máris a könyv tárgyánál vagyunk, amely a női szeméremszőrzet viseletének vagy eltávolításának politikáját vizsgálja. Bizarrnak tűnő tárgyválasztás, de ha ebben a tárgyban is társadalmilag meghatározott irányokat és irányváltásokat találunk, akkor méltó a vizsgálódásra. A jegyzetapparátus és a bibliográfia pedig meggyőz arról, hogy nagyon is kutatott terület. A társadalomtörténet, a kultúrantropológia és (ábrázolása révén) a művészettörténet is foglalkozik vele.

A tanulmány egy talán másfél évszázadig visszanyomozható történetre keres magyarázatot, melynek utolsó etapjában, az elmúlt tizenöt évben a szeméremtest szőrtelenítése állítólag általánossá vált. Visszafelé araszolva az időben a múlt század hatvanas éveiben egy ezzel ellentétes mozgalom kelti föl a figyelmet: a szexuális felszabadulás és/vagy a feminista mozgalom megőrizte a szeméremszőrzetet (akkoriban annak eltávolítása még nem volt napirenden), s hajlott a hónalj borotválásának, sőt a láb epilálásának a provokatív elmulasztására is. Pedig a női test nyilvánosan látható helyein (arc, kar, láb) a testszőr megőrzése korábban már majdnem egy évszázada tilalom alatt állt, vagy legalábbis eltávolítása az illemhez tartozott, s a húszas évek óta — egy ideig és jellemzően Amerikában — a hónaljszőrtől való megszabadulást is szorgalmazták.

Traktátus a Vénusz- dombról